

**МІНІСТЕРСТВО КУЛЬТУРИ ТА ІНФОРМАЦІЙНОЇ ПОЛІТИКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНА МУЗИЧНА АКАДЕМІЯ УКРАЇНИ
імені П. І. ЧАЙКОВСЬКОГО**

ЛЕВКУЛИЧ ЄВГЕН ОЛЕКСАНДРОВИЧ

УДК 78.071.1(477)Борткевич:[780.8:780.616.432"19/20"(043.3)

**ФОРТЕПІАНА СПАДЩИНА СЕРГІЯ БОРТКЕВИЧА
У АКТУАЛЬНОМУ ПРОСТОРІ ВИКОНАВСЬКОГО
МИСТЕЦТВА ХХ – ПОЧАТКУ ХХІ СТОЛІТТЯ**

Спеціальність 26.00.01 – Теорія та історія культури (мистецтвознавство)

Автореферат

дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата мистецтвознавства

Київ – 2021

Дисертацією є кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Роботу виконано на кафедрі теорії та історії культури Національної музичної академії України імені П. І. Чайковського Міністерства культури та інформаційної політики України (Київ).

Науковий керівник: доктор мистецтвознавства, професор
СКОРИК Адріана Ярославівна,
Національна музична академія
України імені П. І. Чайковського
Міністерства культури та
інформаційної політики України,
проректор з наукової роботи

Офіційні опоненти: доктор мистецтвознавства, професор
ЗОСІМ Ольга Леонідівна,
Національна академія керівних кадрів
культури і мистецтв
Міністерства культури та
інформаційної політики України,
професор кафедри академічного і естрадного вокалу
та звукорежисури (Київ)

кандидат культурології
РОМАНЕНКО Анастасія Романівна,
Інститут мистецтв Київського університету
імені Бориса Грінченка
Департаменту освіти і науки виконавчого органу
Київської міської ради
(Київської міської державної адміністрації),
доцент кафедри інструментально-виконавської
майстерності (Київ)

Захист відбудеться «11» травня 2021 року о 16.30 на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 26.005.02 по захисту дисертацій на здобуття наукового ступеня доктора наук в Національній музичній академії України імені П. І. Чайковського за адресою: 01001, м. Київ, вул. Архітектора Городецького, 1–3/11, 4-й поверх, фойє Малого залу.

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Національної музичної академії України імені П. І. Чайковського за адресою: 01001, м. Київ, вул. Архітектора Городецького, 1–3/11.

Автореферат розіслано «___» квітня 2021 року

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради,
кандидат мистецтвознавства

Н. О. Швець

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми дослідження. Важливою потребою сучасної гуманітаристики є зрозуміти, осягнути і вивчити історичну епоху минулого, зокрема, її культурне надбання. Дослідження багатогранної спадщини Сергія Борткевича (1877-1952) є важливим для сучасної мистецтвознавчої думки з огляду на можливість доповнити новими фактами історію вітчизняної музичної культури.

У вивченні знакової для української культури постаті С. Борткевича дотепер простежується певна невідповідність між дійсним масштабом особистості видатного діяча у сфері українського музичного мистецтва та рівнем обізнаності про нього. У мистецтвознавчому і філософсько-культурологічному дискурсі питання комплексного аналізу творчої діяльності митця та його фортепіанних творів у концертному просторі ХХ – початку ХХІ століття досі не вивчалось.

За життя С. Борткевича його твори часто виконувались у концертних залах Європи, мистецьких програмах європейських та американських радіостанцій. Про їх беззаперечний тріумф свідчать численні позитивні відгуки критиків у тогочасних періодичних виданнях, враження від концертів та спогади про них, що збереглися у приватних листуваннях та інших архівних документах різних країн. Інтерес до творчості митця підсилювала його власна, авторська концертна діяльність: спочатку як піаніста-віртуоза, а пізніше – як композитора-виконавця і диригента. Гастролі С. Борткевича охоплювали Австрію, Іспанію, Німеччину, Нідерланди, Росію та інші країни Європи. Після Першої світової війни він виступав як запрошений диригент із Віденським симфонічним оркестром, Чеським та Сілезьким філармонійними оркестрами, Великим симфонічним оркестром Віденського радіо RAVAG, іншими колективами.

Після смерті С. Борткевича його музика була відсунута на далеку периферію виконавського і культурного простору. Занепад романтизму, як естетичного та ідейного напрямку у мистецтві ХХ століття, зумовив відсутність зацікавлення, а подекуди і повного знецінення не тільки його творчості, а й творчості багатьох відомих митців того часу. У таких умовах музика С. Борткевича сприймалась як анахронізм, не вартий уваги пережиток минулого, що значною мірою мало вплив на її місце у загальнокультурному та виконавському просторі другої половини ХХ століття.

Зацікавленість спадщиною митця сьогодні є беззаперечним фактом: від початку ХХІ століття простір світового борткевичезнавства поповнився низкою наукових досліджень, що відбулися в Австрії, Італії, Нідерландах, Південно-Африканській Республіці, Росії, США, Україні, Японії та інших країнах світу; музика композитора ввійшла до концертних програм відомих виконавців на світових сценічних майданчиках; здійснюється видання компакт-дисків із записами творів С. Борткевича та публікація у друкованих та інтернет виданнях присвячених йому матеріалів та статей. Однак, прогалина невідомих фактів з життя і творчості композитора все ще не заповнена, а багато моментів його

життєтворчого шляху залишаються малодослідженими. Синтетична специфіка художньої діяльності митця обумовлює необхідність ґрунтовного вивчення всіх проявів його творчої індивідуальності, серед яких його власні фортепіанні твори та активна концертна діяльність. Ці аспекти діяльності музиканта є надважливими для вибудовування розуміння необхідності вивчати особистісний багатогранний талант С. Борткевича А відтак віднайти йому гідне місце серед інших видатних діячів вітчизняного і світового музичного мистецтва.

Українська музикознавча та культурологічна наука досі належним чином не виокремила місце і значення творів С. Борткевича, їхній вплив на виконавський простір ХХ – початку ХХІ століття, а також не заглиблювалася у сприйняття і рефлексії тогочасного соціуму на його музику. З огляду на це видається самоочевидною назріла необхідність репрезентації і наукового осмислення творчого доробку митця.

Дослідження актуалізує необхідність поглиблення та розширення знань про С. Борткевича як композитора-емігранта українського походження, осмислення творчої діяльності митця у художній панорамі того часу та необхідність об'єктивної оцінки місця його фортепіанної музики в актуальному просторі виконавського мистецтва ХХ – початку ХХІ століття.

Зв'язок із науковими програмами, планами, темами. Дослідження виконане на кафедрі теорії та історії культури Національної музичної академії України імені П. І. Чайковського відповідно до плану науково-дослідної роботи кафедри. Тема дисертації затверджена на засіданні Вченої ради Національної музичної академії України імені П. І. Чайковського (протокол засідання № 9 від 24 лютого 2016 року), остаточно сформульовано і перезатверджено 5 жовтня 2018 року (протокол засідання № 4) і відповідає темі № 3 «Українська музична культура: культурологічні, соціологічні, художньо-естетичні, педагогічні та виконавські аспекти» перспективного тематичного плану науково-дослідної діяльності Національної музичної академії України імені П. І. Чайковського (2015–2020 рр.).

Об'єктом дисертації є творча спадщина С. Борткевича як композитора, виконавця та педагога у виконавському просторі ХХ – початку ХХІ століття.

Предмет дослідження – фортепіанна спадщина С. Борткевича.

Мета дослідження – представити композиторську, виконавську та педагогічну діяльність Сергія Борткевича як цілісне явище та визначити його художню цінність у актуальному просторі виконавського мистецтва ХХ – початку ХХІ століть.

З огляду на мету дослідження визначені його основні **завдання**:

- 1) розглянути теорію колективної пам'яті як соціокультурний феномен на прикладі постаті С. Борткевича та висвітлити чинники, які призвели до тимчасового забуття та подальшого відродження зацікавленості музикою і творчою особистістю митця;

- 2) проаналізувати і систематизувати джерельну базу та присвячені композитору наукові роботи, а також дослідити його життєпис й творчу спадщину;
- 3) розглянути мистецьке оточення та визначити чинники, які безпосередньо вплинули на формування й становлення творчої особистості С. Борткевича;
- 4) простежити виконавську діяльність С. Борткевича як складову виконавського простору першої половини ХХ століття, виявити і проаналізувати маловідомі аспекти його творчої діяльності;
- 5) виокремити основоположні характеристики С. Борткевича як піаніста-виконавця;
- 6) представити характеристику педагогічної діяльності С. Борткевича як складову його творчої індивідуальності;
- 7) простежити долю фортепіанних творів композитора в актуальному виконавському просторі першої половини ХХ століття й визначити місце його музики у репертуарі піаністів зазначеного періоду;
- 8) дослідити місце творчої спадщини митця в актуальному просторі виконавського мистецтва другої половини ХХ – початку ХХІ століття на матеріалі існуючих записів його музики.

Методологічна база дисертації. Для досягнення мети й розв'язання поставлених завдань були використані дослідницькі методи: *історико-культурологічний* – для вивчення культурологічного та загально-історичного контексту фортепіанної творчості С. Борткевича; *історико-біографічний* – для вивчення життєвого і творчого шляху композитора, творчого оточення (зокрема, виконавців його творів), а також створення історіографії концертної й педагогічної діяльності митця; *квантитативний* – для визначення місця музики С. Борткевича у соціокультурному просторі ХХ – початку ХХІ століття. Відповідно до поставлених завдань застосовано також методи *джерелознавчого аналізу, індукції, дедуції, систематизації та узагальнення*, що сприяло опрацюванню історико-фактологічної бази й уточненню термінологічної бази дослідження.

Аналітичний матеріал і джерела дослідження складають дописи у періодичних виданнях першої половини ХХ століття, присвячені С. Борткевичу, його творам та їх виконанню, а також видані у другій половині ХХ століття платівки та компакт-диски із записами творів композитора. Важливою частиною аналітичного матеріалу є «Спогади», «Автобіографія», епістолярна спадщина митця (листи до Г. Анквіч-Клеговена, Г. ван Далена, Й. Маркса, Г. Мюлголланд тощо) і персональні архівні документи, включаючи документи, віднайдені у Австрії та Німеччині.

Теоретичну базу дослідження складають:

- дослідження феномена соціальної пам'яті Я. Ассмана і М. Хальбвакса, роботи з філософії культури Т. Адорно, М. Аркадьєва, Х. Ортеги-і-Гассета, Д. Чижевського;

- праці з історії фортепіанного мистецтва та виконавства О. Алексєєва, Л. Гаккеля, Н. Кашкадамової, Дж. Кука, Х. Лахе, В. Німана, Дж. Філлмора та історії музики ХХ століття М. Друскіна, Г. Карась, І. Нєстьєва, Н. Кука;
- присвячені С. Борткевичу та його спадщині дисертаційні дослідження А. Булкіна, Дж. Джонсона, Ч. Ішіоки, А. Рєзнік, О. Черєдніченко та О. Шефовой, дипломні роботи Л. Бєляєва, І. Калугіної, І. Лісової, Е. Пауль, Т. Якубова; статті В. Буттіно, Г. ван Далена, В. Калкмана/К. Трапмана, О. Качмар, К. Лебєдєвої, Р. Немєчека, Д. Райта, А. Рєзнік, С. Смілкової, О. Шефовой, Б. Тадані/Л. Голлеран, Н. Франке, Р. Фельдман, О. Черєдніченко, Т. Якубова; монографії А. Сольдано і М. Сукача та меморіальний сайт композитора під редакцією В. Калкмана;
- спогади, монографії та статті, матеріали яких дозволяють скласти уявлення щодо оточення С. Борткевича, авторства О. Гольденвейзера, Л. Горбовец, В. Карнацевича, О. Кононової, Т. Мєлікової, Я. Мільштейна, Г. Нєйгауза, Г. Римана, Б. Шоу.

Наукова новизна. У дисертаційному дослідженні *уперше*:

- запропоновано поняття «нейтральний простір музичної культури» для подальшого позиціонування артефактів у просторі культури;
- запропоновано поняття «актуальний простір виконавського мистецтва» як позначення музичних творів, що відповідають вподобанням соціуму у кожний окремо визначений проміжок часу;
- оприлюднено документи з невідомими фактами творчої біографії С. Борткевича та факти промоції його власних творів у виконавському просторі ХХ – початку ХХІ століття;
- заповнено прогалину вітчизняної гуманітаристики щодо вивчення життєпису С. Борткевича і обставин, що зумовили період зумисного забуття імені композитора і його творчої спадщини;
- набули мистецтвознавчого осмислення маловідомі і повністю не досліджені періоди багатогранної творчої діяльності С. Борткевича;
- проаналізовано модус творчої постаті С. Борткевича як соліста, камерного виконавця та диригента у мистецтвознавчому аспекті;
- представлено огляд і аналіз педагогічної діяльності С. Борткевича;
- опрацьовано фактичну інформацію про виконання творів композитора музикантами та колективами ХХ – початку ХХІ століття;
- досліджено напрями популяризації і поширення авторських творів С. Борткевича;
- визначено значення фортепіанної спадщини митця у виконавському просторі ХХ – початку ХХІ століття.

Отримало подальший розвиток вивчення мистецького оточення митця у період формування і становлення його творчої особистості, відтворено нарисові портрети викладачів С. Борткевича у консерваторіях Санкт-Петербурга та

Ляйпцига – К. ван Арка й А. Райзенауера. Також наведено характеристики музикантів, яких композитор згадує у своїх «Спогадах» – І. Слатіна, А. Бенша, Е. д'Альбера, К. Шарвенки та ін.

Практичне значення результатів дослідження полягає у можливості їх використання у навчальних курсах «Історія виконавства», «Історія світової музичної культури», «Історія української музики», «Музика української еміграції». Матеріал дисертації може сприяти активізації інтересу до творчості митців, з якими співпрацював чи був особисто знайомий С. Борткевич, а також спонукати до поглибленого вивчення їхньої діяльності.

Апробація результатів дослідження. Дисертація обговорювалась на засіданнях кафедри теорії та історії культури Національної музичної академії України імені П. І. Чайковського. Основні положення дослідження були викладені у доповідях на XVII міжнародній науково-практичній конференції «Молоді музикознавці» (8–10 січня 2016 р., Київ), Міжнародній науковій конференції молодих музикознавців «Музикознавчі студії – 2016» (24–26 лютого 2016 р., Львів), XVIII міжнародній науково-практичній конференції «Молоді музикознавці» (9–11 січня 2017 р., Київ), Міжнародній науково-практичній конференції «Україна. Європа. Світ. Історія та імена в культурно-мистецьких рефлексіях» (2–3 листопада 2017 р., Київ), Круглому столі «Сергій Борткевич та композитори української еміграції ХХ ст.» (24–25 жовтня 2017 р., Київ), XIV Міжнародній науково-практичній конференції «Актуальні проблеми музикознавства у молодіжних дослідженнях» (29–30 березня 2018 р., Київ), Міжнародному науковому симпозиумі «Україна – Польща: діалог культур», який відбувся (19–21 квітня 2018 р., Київ).

Публікації. Основні положення дисертації викладені у п'яти статтях, із них чотири – у спеціалізованих фахових виданнях, затверджених ДАК МОН України, одна – у виданні, внесеному до міжнародних наукометричних баз.

Структура роботи. Дисертація складається зі вступу, трьох розділів (7 підрозділів, 11 пунктів), висновків, списку використаних джерел та додатків. Список використаних джерел включає 708 найменувань. Загальний обсяг роботи становить 367 сторінок, з них 217 сторінок основного тексту.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У **Вступі** обґрунтовано актуальність обраної теми, визначено об'єкт і предмет дослідження, сформульовано його мету та завдання. Означено методологічні засади, наукову новизну, аналітичну та теоретичну базу дисертації, встановлено зв'язок роботи з науковими програмами, визначено практичне значення одержаних у дослідженні результатів.

У **Розділі 1 «ФЕНОМЕН КУЛЬТУРНОЇ ТА ІСТОРИЧНОЇ ПАМ'ЯТІ НА ПРИКЛАДІ ПОСТАТІ С. БОРТКЕВИЧА»** розглянуто категорії пам'яті та забуття з позицій теорії колективної пам'яті як соціокультурного феномена в умовах процесу культуротворення та пояснити причини відсунення творчої

спадщини С. Борткевича на периферію творчих зацікавлень соціуму після його смерті. Наведено огляд архівних джерел як артефактів пам'яті про митця та присвячених йому сучасних наукових праць.

У підрозділі 1.1 «Колективна пам'ять як складова соціокультурного процесу» приведено концепцію колективної пам'яті М. Хальбвакса, теорію культурної та історичної пам'яті Я. Ассмана. Розглянуто особливості взаємодії індивідуальної та колективної пам'яті як соціокультурних елементів, а також їх вплив на процеси забуття та відновлення інформації у межах певної соціальної групи. З'ясовано, що наявність артефактів комунікативної пам'яті, дозволяє відновити інформацію про події минулого за умови їхнього забуття. Представлено пояснення причини тимчасового забуття постаті С. Борткевича через зміну поколінь і трансформацію комунікативної пам'яті. У сформовану концепцію введено запропоноване Т. Адорно питання «нейтралізації культури» як фактора, що забезпечує відновлення забутих та співіснування різних або ж навіть протилежних за своєю суттю елементів культури в одному культурному просторі. У якості продовження цієї ідеї сформульовано поняття «нейтральний простір музичної культури» як невід'ємної частини процесу нейтралізації творів мистецтва для подальшого позиціонування артефактів у просторі культури, а також «актуальний простір виконавського мистецтва» як таке, що характеризує площину, у якій сконцентровано музичні твори, що відповідають творчим вподобанням соціуму у визначений проміжок часу.

Підрозділ 1.2 «Постать С. Борткевича в історичних джерелах та науково-теоретичній рефлексії» містить огляд усіх віднайдених на сьогодні архівних джерел з відомостями про життя і творчість митця та присвячених йому наукових досліджень.

У пункті 1.2.1 «Вивчення архівних матеріалів як передумова актуалізації пам'яті про С. Борткевича у сучасній музичній культурі» виділено три групи історичних джерел: 1) рукописні документи митця (листи, «Спогади», дві автобіографії); 2) спогади друзів та сучасників; 3) артефакти комунікативної пам'яті, що утворились внаслідок активної творчої діяльності композитора (розміщені у періодичних виданнях дописи, оголошення, афіші). Охарактеризовано внесок М. Хенбурі-Баллана, В. Калкмана та Б. Тадані у відновлення інтересу до музики С. Борткевича. Вони віднайшли значну частину відомих на сьогодні рукописних документів митця та ноти його творів у архівах різних країн світу. Уточнено датування автобіографій композитора. Розглянуто листування, публікації з прижиттєвих періодичних видань та інші документи, які є найціннішими джерелами інформації про творчу діяльність митця.

У пункті 1.2.2 «С. Борткевич та його музика у дзеркалі наукових досліджень ХХ–ХХІ століть: хронологічний огляд» розглянуто найбільш вагомні наукові праці (статті, дипломні роботи, дисертації), що склали основу світового борткевичезнавства. З'ясовано, що перші спроби описати музику та переказати біографію композитора були зроблені ще за його життя, але перше музикознавче дослідження з'явилося лише у 1971 році. Означено, що системна

наукова розробка й осмислення постаті й творчої спадщини С. Борткевича розпочалось тільки у 90-х рр. Відтоді численні наукові статті, дипломні роботи й дисертаційні дослідження були опубліковані у багатьох країнах світу від Сполучених Штатів Америки до Японії та від Нідерландів до Південно-Африканської Республіки.

У пункті 1.2.3 «*Вектори розвитку борткевичезнавства у сучасних наукових працях*» проаналізовано напрями вивчення постаті С. Борткевича, зокрема його біографії, оточення і творчої спадщини. Виходячи з аналізу присвячених митцю наукових публікацій, вдалося виокремити чотири основні тематичні групи досліджень: 1) статті, присвячені вивченню життєвого і творчого шляху композитора (біографічний аспект борткевичезнавства); 2) публікації, що містять загальну характеристику творчої спадщини композитора; 3) дослідження, присвячені окремим опусам С. Борткевича (найбільша за об'ємом група); 4) праці культурологічного спрямування, пов'язані з осмисленням творчої особистості митця в контексті соціокультурного середовища, в якому він творив у різні періоди життя.

Розділ 2 «СЕРГІЙ БОРТКЕВИЧ – ПІАНІСТ, ДИРИГЕНТ, ПЕДАГОГ» присвячено вивченню творчої постаті митця: його виконавської та педагогічної діяльності.

У підрозділі 2.1 «**Формування та становлення творчої особистості С. Борткевича**» розглянуто вплив на розвиток молодого митця його оточення у Харкові, творчі враження, які він отримав під час навчання у консерваторіях Санкт-Петербурга та Ляйпцига, роль викладачів К. ван Арка та А. Райзенауера у виборі його подальшого творчого шляху.

Пункт 2.1.1 «Харківсько-петербурзький період: художні враження, навчання під керівництвом Карла ван Арка» присвячено періоду життя С. Борткевича, протягом якого відбувалось накопичення творчого та життєвого досвіду митця: можливість відвідувати концерти, оперні та драматичні вистави, інші культурні заходи. Охарактеризовано перших викладачів С. Борткевича у Харкові – І. Слатіна та А. Бенша. Наведено творчий портрет К. ван Арка, під керівництвом якого митець вчився у Консерваторії Санкт-Петербурга, та його вплив на формування творчої особистості С. Борткевича.

У пункті 2.1.2 «**Ляйпцизько-берлінський період: творчі контакти, навчання під керівництвом Альфреда Райзенауера**» охарактеризовано творче оточення С. Борткевича у Берліні до Першої світової війни. Представлено творчий портрет А. Райзенауера – концертуючого піаніста та викладача Ляйпцизької консерваторії. Визначено його вплив на формування і становлення С. Борткевича: протегування, допомога в організації концертів. Розкрито вплив А. Райзенауера на стрімкий злет концертної кар'єри С. Борткевича та подальшу зміну його творчих пріоритетів з піаніста-віртуоза на композитора-виконавця. Охарактеризовано вплив на С. Борткевича Е. д'Альбера, Ф. Шарвенки, М. Розенталя та інших музикантів, які успішно поєднували концертну, композиторську та педагогічну діяльність.

Підрозділ 2.2 «Виконавська діяльність С. Борткевича» присвячено вивченню концертної кар'єри митця. З'ясовано, що перший самостійний виступ С. Борткевича відбувся у 1904 році в Харкові. Документально підтверджено гастролі митця у Німеччині, Австрії, Франції, Латвії, Угорщині, Чехії, Іспанії, Нідерландах та Російській імперії. Охарактеризовано виступи митця як камерного виконавця та акомпаніатора. Висвітлено співпрацю С. Борткевича з Е. Дестін, Ф. Смітом, П. Грюммером, Р. Крочаком, Я. Шмідом, М. Нойшеллер та багатьма іншими музикантами. Проаналізовано концертну діяльність С. Борткевича-композитора у міжвоєнний період: виступи у залах Musikverein, Konzerthaus (Відень), Kunstkring (Гаага), філармоніях Варшави та Мадриду, а також у ефірі радіостанцій Відня, Берліна, Мюнхена, Ляйпцига, Будапешта, Праги, Риги, Кенігсберга, Вроцлава, Амстердама, Белграда і Загреба. Досліджено диригентську діяльність митця та його співпрацю з австрійськими, чеськими польськими, німецькими та іншими європейськими симфонічними оркестрами. Розглянуто виступи у концертах Товариства Борткевича у Відні.

У **підрозділі 2.3 «Педагогічна діяльність С. Борткевича»** розглянуто хронологію викладацької діяльності митця. З'ясовано, що протягом життя він працював у Берлінській консерваторії Кліндворта-Шарвенки, Консерваторії Харківського філармонічного товариства, Греко-російській консерваторії у Константинополі та Консерваторії міста Відня. На додаток він періодично відкривав власні фортепіанні курси, давав приватні уроки та був викладачем у Музичній школі Горака у Відні. Така широка географія педагогічної діяльності була зумовлена порівняно частою зміною місця проживання. Зазначено, що педагогіка, поряд із композицією та виконавством, була одним із основних напрямів його творчої самореалізації.

Розділ 3 «ТВОРИ С. БОРТКЕВИЧА ЯК “ФІГУРИ СПОГАДІВ”: ФОРТЕПІАННА СПАДЩИНА КОМПОЗИТОРА У ВИКОНАВСЬКІЙ ПРАКТИЦІ МИНУЛОГО І СЬОГОДЕННЯ» присвячено вивченню долі фортепіанних творів митця у концертному просторі ХХ – початку ХХІ століть.

У **підрозділі 3.1 «Музика С. Борткевича у репертуарі піаністів першої половини ХХ століття»** вперше досліджено програми концертів та радіоефірів у яких лунали фортепіанні твори композитора.

У **пункті 3.1.1 «Фортепіанні мініатюри»** розглянуто виконавську долю мініатюр і концертних п'єс С. Борткевича. З'ясовано, що деякі його твори активно виконувались піаністами з різних країн світу, а географія їхнього поширення охоплює майже всі населені континенти. Визначено, що найбільш популярними були етюди, прелюдії та деякі жанрові й програмні мініатюри, виконання яких завжди супроводжував гучний успіх.

у **пункті 3.1.2 «Фортепіанні сонати»** охарактеризовано обставини, які призвели до меншого розповсюдження двох фортепіанних сонат С. Борткевича, а також їхнє місце у концертному просторі першої половини ХХ століття. Перша соната оп. 9 була опублікована у 1909 році. З'ясовано, що вона швидко потрапила до репертуару виконавців і отримала схвальні відгуки критиків.

Вбачається, що причина її зникнення з концертних програм полягає скоріше у відсутності перевидань та невеликому тиражі нот, аніж у відсутності інтересу з боку піаністів. Друга соната оп. 60 так і не була видана за життя композитора, через що була присутня лише у репертуарі самого автора, Г. ван Далена та Ф. Каррер, які отримали копії рукопису безпосередньо від С. Борткевича. Через відсутність публікації соната не була доступна широкому колу виконавців і довго перебувала у забутті.

У пункті 3.1.3 *«Перший фортепіанний концерт»* розглянуто концертну долю найвідомішого твору С. Борткевича – Концерту оп. 16. За інформацією з періодичних джерел відновлено точні дату, місце та ім'я виконавця прем'єри. З'ясовано хто з піаністів звертався до Концерту за життя композитора. Серед них Г. ван Дален, Л. Колесса, П. де Конн, А. Бате, Т. Теран, В. Зондерланд та інші. Документально підтверджено широку концертну географію твору в першій половині ХХ століття: Європа, країни Північної та Південної Америки, Філіппіни та Кюрасао. Відзначено шалений успіх, який часто супроводжував його виконання. З огляду на наявність великої кількості відображених у газетах інтерпретацій вдалося прослідкується взаємозв'язок між рівнем виконання та оцінкою критиками якості твору, що виразилося в тенденції до нівелювання його художньої цінності у разі невдалої гри соліста або оркестра. Натомість детальне вивчення відгуків загалом демонструє позитивне ставлення критиків як до самого твору, так і до його автора.

У пункті 3.1.4 *«Другий і Третій фортепіанні концерти, “Російська рапсодія” для фортепіано з оркестром»* представлено огляд виконань інших творів С. Борткевича для фортепіано з оркестром. Підтверджено, що Другий концерт оп. 28 для лівої руки, написаний у 1923 році для П. Вітгенштайна, протягом майже тридцяти років був представлений лише у його репертуарі. Досліджено географію виконань твору, що включала міста Німеччини, Австрії, Угорщини, Югославії, Болгарії, Румунії та СРСР. Приділено увагу виконанню Концерту у 1940–50-х роках Р. Горном та З. Раппом. Також висвітлено долю створеної на замовлення П. Вітгенштайна, «Російської рапсодії» оп. 45 для лівої руки та її другої редакції для виконання двома руками.

Опрацьовано матеріали стосовно сценічного шляху Третього концерту оп. 32 *«Per aspera ad astra»*. З'ясовано, що робота над твором була завершена на початку 1925 р., але прем'єра, за різних причин, відкладалась. Встановлено, що перше виконання відбулось у Гаазі 24 квітня 1926 р. на двох роялях, тоді як оркестрова прем'єра пролунала у Відні 30 квітня 1927 р.. Вивчення матеріалів з періодичних видань показало, що твір грали М. Нойшеллер, Г. ван Дален, Л. Фукс та М. Порцкі, але вже на початку 1930-х років він повністю зник із концертних програм. Причини такого швидкого переходу твору у нейтральний простір музичної культури вбачаються не лише у високих вимогах до технічних можливостей соліста, а й у необхідності використання органу, що значно ускладнювало організацію його виконання у багатьох концертних залах.

Підрозділ 3.2 «Фортепіанні твори С. Борткевича у репертуарі піаністів другої половини ХХ – початку ХХІ століття» присвячено вивченню концертної долі фортепіанних творів митця у післявоєнний період.

У **пункті 3.2.1 «Доля творчої спадщини С. Борткевича після Другої світової війни»** розглянуто ситуацію, що склалась навколо видавництва з якими до війни співпрацював С. Борткевич. Через поділ Німеччини після Другої світової війни на Східну і Західну виникла проблема з публікацією його творів. За відсутності нових та неможливості перевидання старих опусів музика композитора швидко відійшла на периферію виконавського простору того часу. Охарактеризовано творів, що були створені у воєнний та післявоєнний період.

Розглянуто повернення музики С. Борткевича до українського концертного простору на початку ХХІ століття. Вона була представлена в Чернігові у виконанні Чернігівського академічного симфонічного оркестру «Філармонія» під орудою М. Сукача. У 2017 році в Києві було проведено Міжнародний музичний проєкт «Борткевич в Україні», який згуртував виконавців з України та інших країн, підсиливши інтерес музичної спільноти до творчості митця.

У **пункті 3.2.2 «Записи фортепіанної музики С. Борткевича як важлива складова збереження пам'яті про митця»** запропоновано огляд дискографії творів композитора, а також окремих записів його музики, що були здійснені на радіо та телебаченні у ХХ – на початку ХХІ століть. Досліджено інформацію стосовно перших записів музики С. Борткевича у періодиці першої половини ХХ століття. Розглянуто запис ювілейного концерту митця 1952 р. та виконання кількох його творів різними музикантами на Віденському радіо. Віднайдено відомості про видані у 1960–70-х роках платівки, які були швидко розпродані, і здебільшого не мали гучного резонансу. Визначено, що активне формування дискографії творів С. Борткевича розпочалося лише на початку 1990-х років з появою перших CD із записами його музики. У наступні десятиліття численні альбоми із записами творів митця були видані такими відомими лейблами, як «Hyperion», «Piano 21», «Dutton Epoch», «Piano Classics» та іншими. Водночас збільшення кількості любительських записів музики С. Борткевича демонструє значний інтерес до нього широкого кола музикантів та любителів музики.

ВИСНОВКИ

1. Доведено, що актуальність звернення до творчості С. Борткевича зумовлена прагненням до переосмислення надбань ХІХ – першої половини ХХ століття. Музика композитора, яка тоді не відповідала певним вимогам свого часу і не вписувалась у референційні рамки, отримує сьогодні нове прочитання, а сам митець стає фігурою культурної пам'яті, його твори переживають власний ренесанс у сучасному актуальному виконавському просторі, а, отже, невпинно повертаються на належне їм місце.

2. Запропоновано поняття «нейтральний простір музичної культури» для подальшого позиціонування артефактів у просторі культури.

3. Введено поняття «актуальний простір виконавського мистецтва» для відображення творчих вподобань соціуму відповідно до референційних рамок у визначений проміжок часу.

4. Виявлено і опрацьовано архівні матеріали про С. Борткевича: епістолярні документи, спогади сучасників, дописи у періодичних виданнях. Їх введення до наукового обігу становить значну наукову цінність. Інформацію з них покладено в основу реконструкції творчої діяльності митця та концертної долі його музики.

5. Віднайдено перші згадки про музику і творчу діяльність С. Борткевича у музикознавчій літературі початку ХХ століття, що засвідчує вагомість постаті митця вже на початку його кар'єри. Встановлено, що систематичне вивчення біографії та творчої спадщини композитора розпочалось лише у 1990-х роках і було зосереджене на його фортепіанних творах.

6. Відновлено увагу до мистецької постаті С. Борткевича та його оточення. Аргументовано доведено, що самотність творчості митця є узагальненням досвіду, набутого ним у період формування й становлення його творчої особистості під час проживання у Харкові, Санкт-Петербурзі, Ляйпцизі та Берліні до Першої світової війни. Охарактеризовано вплив викладачів К. ван Арка та А. Райзенауера, а також творчого спілкування із провідними митцями і колегами тогочасної культурної генерації на творчі пріоритети С. Борткевича.

7. Розкрито маловідомі аспекти творчого портрету С. Борткевича-піаніста: охарактеризовано виконавську майстерність митця, складено його концертний репертуар, встановлено точні дати і програми виступів у концертах, а також наведено імена артистів і назви колективів, з якими він співпрацював у різні періоди свого життя. Проаналізовано розміщені у європейських періодичних виданнях анонси та рецензії на його концертну діяльність. На основі отриманої інформації підкреслено неординарність постаті митця як соліста, диригента та камерного виконавця, а також визначено географію його гастролей у країнах Європи.

8. Досліджено педагогічну діяльність композитора в Україні, Німеччині, Австрії та Туреччині. З'ясовано у яких закладах викладав митець та яку роль педагогіка відігравала у процесі його творчій самореалізації.

9. Досліджено концертну долю фортепіанних творів С. Борткевича у першій половині ХХ століття. Спираючись на інформацію з розміщених у періодиці анонсів та рецензій встановлено, що географія поширення та виконання музики композитора охоплювала Європу, Північну та Південну Америку, Австралію, Філіппіни та острови Карибського басейну.

10. Визначено місце фортепіанних творів митця у репертуарі піаністів першої половини ХХ століття. З'ясовано, що найбільшу популярність здобув Перший концерт ор. 16. Серед мініатюр затребуваними були етюди, прелюдії та деякі інші п'єси. Кількість творів С. Борткевича у репертуарі піаністів налічували від кількох мініатюр до цілих опусів, сонат і концертів. Найбільш активним

виконавцем та популяризатором творчості композитора був нідерландський піаніст Г. ван Дален. Встановлено, що, окрім самого автора музики, він був єдиним піаністом у ХХ столітті, який давав монографічні концерти з творів Сергія Борткевича

11. Досліджено місце фортепіанних творів С. Борткевича в актуальному просторі виконавського мистецтва ХХ – початку ХХІ століття. Відзначено, що музика композитора ніколи не займала провідного місця у репертуарі піаністів минулого та сучасності, але була важливою складовою концертного простору за життя автора. Внаслідок зміни референційних рамок у музичній культурі протягом ХХ століття, фортепіанна спадщина митця була поступово відсунута на периферію творчих зацікавлень виконавців. Її повернення до актуального концертного простору відбулось лише на початку 2000-х років ХХІ століття.

12. Розглянуто і проаналізовано дискографію записів музики С. Борткевича. Відзначено стрімке збільшення кількості опублікованих CD у ХХІ столітті. Приділено увагу антологіям записів творів композитора у виконанні піаністів Й. Сомеро (Фінляндія) та К. Трапмана (Нідерланди), а також внеску українських виконавців у популяризацію музики митця. У результаті аналізу рецензій на вихід нових компакт-дисків відзначено позитивне ставлення сучасних критиків до творчості С. Борткевича.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

1. Левкулич Є. О. Питання національно-стильової ідентифікації творчості Сергія Борткевича // Київське музикознавство. 2016. Вип. 54. С. 32–42.
2. Левкулич Є. О. Творчий портрет С. Борткевича-піаніста // Музикознавчий універсум. 2016. Вип. 38-39. С. 229–240.
3. Левкулич Є. О. Діалектика пам'яті та забуття в культурі: історична доля спадщини Сергія Борткевича // Київське музикознавство. 2017. Вип. 56. С. 118–127.
4. Левкулич Є. О. Фортепіанна спадщина Сергія Борткевича у виконавському просторі першої половини ХХ століття // Часопис Національної музичної академії України імені П. І. Чайковського. 2018. №4 (41). С. 88–103.
5. Левкулич Є. О. Концертна діяльність Сергія Борткевича початку ХХ століття: історіографічний аспект // Вісник Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв. 2018. №4. С. 365–369.

АНОТАЦІЯ

Левкулич Є. О. Фортепіанна спадщина Сергія Борткевича у актуальному просторі виконавського мистецтва ХХ – початку ХХІ століття. Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата мистецтвознавства за спеціальністю 26.00.01 – Теорія та історія культури (мистецтвознавство). Національна музична академія України імені П. І. Чайковського, Міністерство культури та інформаційної політики України. Київ, 2021.

За життя С. Борткевича його твори часто виконувались у концертних залах Європи, мистецьких програмах європейських та американських радіостанцій. Про їх беззаперечний тріумф свідчать численні позитивні відгуки критиків у тогочасних періодичних виданнях, враження від концертів та спогади про них, що збереглися у приватних листуваннях та інших архівних документах різних країн. Інтерес до творчості митця підсилювала його власна, авторська концертна діяльність: спочатку як піаніста-віртуоза, а пізніше – як композитора-виконавця і диригента. Гастролі С. Борткевича охоплювали Австрію, Іспанію, Німеччину, Нідерланди, Росію та інші країни Європи. Після Першої світової війни він виступав як запрошений диригент із Віденським симфонічним оркестром, Чеським та Сілезьким філармонійними оркестрами, Великим симфонічним оркестром Віденського радіо RAVAG, іншими колективами.

У кожному розділі дисертації розглянуто відносно замкнуте коло питань, пов'язаних із долею творчої спадщини С. Борткевича. Запропоновано гіпотетичні причини відсунення його музики на периферію європейського культурного простору. Особливу увагу приділено огляду архівних документів і наукових досліджень від початку ХХ століття до сучасності. Розглянуто умови, в яких відбувалось формування й становлення творчої особистості митця, складено історію його концертних виступів та педагогічної діяльності. Приведено огляд виконання музики композитора піаністами з різних країн світу. Залучено великий обсяг німецьких, австрійських, нідерландських, французьких, американських, бразильських, австралійських, філіппінських періодичних видань, у яких виявлено унікальну інформацію про композитора, розкрито нові факти про життя і творчу діяльність С. Борткевича, викладені у дисертації та додатках. Також подано інформацію про виконання його фортепіанних творів у концертах піаністами з різних частин світу.

Отримані в дисертаційному дослідженні результати показують цінність і затребуваність музики С. Борткевича в актуальному виконавському просторі як невід'ємної частини романтичного мистецтва минулого і сьогодення.

Ключові слова: актуальний простір виконавського мистецтва, виконавська практика, забуття, нейтральний простір музичної культури, пам'ять, творча індивідуальність, фортепіано, фортепіанне мистецтво.

АННОТАЦІЯ

Левкулич Е. А. Фортепианное наследие Сергея Борткевича в актуальном пространстве исполнительского искусства ХХ – начала ХХІ века. Квалификационная научная работа на правах рукописи.

Диссертация на соискание научной степени кандидата искусствоведения по специальности 26.00.01 – Теория и история культуры (искусствоведение). Национальна музикальна академия України имени П. И. Чайковского, Министерство культуры и информационной политики Украины. Киев, 2021.

В диссертации рассмотрена концертная судьба произведений С. Борткевича в XX – начале XXI века. Уделено внимание формированию и становлению его творческой индивидуальности, исследована концертная и педагогическая деятельность. Изучена география исполнения произведений композитора. Сделана попытка объяснить причины смещения музыки С. Борткевича на периферию европейского культурного пространства. Особое внимание уделено обзору архивных документов и научных исследований с начала XX века до наших дней. Приведен обзор исполнения его музыки пианистами из разных стран мира. Полученные результаты показывают ценность и востребованность музыки С. Борткевича в актуальном исполнительском пространстве как неотъемлемой части романтического искусства прошлого и настоящего.

Ключевые слова: актуальное пространство исполнительского искусства, забвение, исполнительская практика, нейтральное пространство музыкального искусства, память, творческая индивидуальность, фортепиано, фортепианное искусство.

SUMMARY

Levkulych Y. O. Piano heritage by Sergei Bortkiewicz in the actual space of the performing art of 20th – beginning of 21st centuries. Qualified academic paper. Manuscript copyright.

The Thesis for the Degree of Candidate of Arts in specialty 26.00.01 – Theory and History of Culture. Tchaikovsky National Music Academy of Ukraine, Ministry of Culture and Information Policy of Ukraine. Kyiv, 2021.

In the study of the iconic figure of S. Bortkiewicz for Ukrainian culture, there is still a certain discrepancy between the real scale of the personality of a prominent figure in the field of Ukrainian musical art and the level of awareness about him. In art history and philosophical and cultural discourse, the issue of complex analysis of the artist's creative activity and his piano works in the concert space of the 20 – early 21st century has not yet been studied.

During S. Bortkiewicz's life his works were often performed in concert halls of Europe, art programs of European and American radio stations. Their undeniable triumph is evidenced by the numerous positive reviews of critics in the periodicals of the time, impressions of the concerts and memories of them, preserved in private correspondence and other archival documents of different countries. Interest in the artist's work was strengthened by his own, author's concert activity: first as a pianist-virtuoso, and later – as a composer-performer and conductor. S. Bortkiewicz's tours covered Austria, Spain, Germany, the Netherlands, Russia and other European

countries. After the First World War he performed as a guest conductor with the Vienna Symphony Orchestra, the Czech and Silesian Philharmonic Orchestras, the Grand Symphony Orchestra of the Vienna Radio RAVAG, and other groups.

Each section of the dissertation deals with a relatively closed circle of issues related to the fate of S. Bortkiewicz's creative heritage. An attempt is made to explain the reasons for the displacement of his music to the periphery of the European cultural space. Particular attention is paid to the review of archival documents and scientific research from the beginning of the twentieth century to the present day. The conditions for the formation of the creative personality of the composer are considered, the chronology of his concert and teaching activities is compiled. An overview of the performance of his music by pianists from different countries of the world is given. A large amount of German, Austrian, Dutch, French, American, Brazilian, Australian, Filipino periodicals was involved, in which unique information about the composer was discovered, new facts of his life and creative activity were revealed, set out in the dissertation and appendices. It also provides information on the performance of the composer's piano works in concerts by pianists from around the world.

The results obtained in the dissertation research show the value and relevance of S. Bortkiewicz's music in the current performing space as an integral part of the romantic art of the past and present.

Key words: current space of performing arts, performing practice, oblivion, neutral space of musical culture, memory, creative individuality, piano, piano art.